

บทปริทัศน์หนังสือ

ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์

สุวรรณา สดาอานันท์, บรรณาธิการ สำนักพิมพ์วิภาษา 2552

THE REVIEW OF “THE POETIC JUSTICE”

ดวมน จิตร์จำนงค์¹ / DOUNGMON CHITCHAMNONG

ก่อนที่จะได้อ่านงานวิจัย ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์ เรื่องนี้ (ซึ่งบรรณาธิการแถลงว่าได้โจทยวิจัยมาจากหนังสือ The Poetic Justice ของ มาร์ธา นุสเบาว์ม) ผู้ศึกษาวรรณคดีบางคนอาจจะได้พบคำนี้มาแล้วในการวิจารณ์วรรณกรรมประเภทโศกนาฏกรรม (tragedy)

“ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” ที่นักวิจารณ์ใช้ในการศึกษาโศกนาฏกรรม หมายถึง “ความยุติธรรม” จากผู้ประพันธ์ ที่มีได้หยิบยื่นให้แก่ตัวเอกผู้ประสบความพินาศ ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านจึงรู้สึกถึงความรุนแรงแห่งชะตากรรมเนื่องจากตัวเอก “ได้รับความทุกข์ทรมานเกินกว่าที่เขาควรจะได้รับจากความผิดพลาดที่เขากระทำลงไป” ตรงกันข้าม การหยิบยื่นความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์จะคั่นขึ้นกันในเรื่องประเภทละครหลังข่าว หรือ “เมโล-ดราม่า” ที่ผู้ร้ายได้รับผลกระทบอย่างสาสม และนั่นเป็นเหตุให้ผู้ชมสนใจและสบายใจ (ในตอนจบ)² ในโศกนาฏกรรม เมื่อตัวเอกได้รับความพินาศ แต่ไม่ได้รับความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์ ผู้อ่านจะยิ่งตระหนักในความร้ายแรงของความผิดพลาดที่เรา-ท่านอาจกระทำลงไปได้ โดยเฉพาะในเมื่อไม่รู้เท่าทันจุดอ่อนของตนเอง นี่คือการเตือนเชิงจริยธรรมในบทประพันธ์ประเภทที่มีนัยทางปรัชญาเช่นนี้³

สิ่งที่สะดุดใจผู้อ่านงานวิจัยของคณะผู้วิจัยทั้ง 4 คือ พลิ ยูซิด คารินา โซตริวี มนริรา ราโท และซุติมา ประภาวุฒิสารได้แก่ การนำศัพท์นี้มาใช้กับการศึกษางานหลายประเภท (genre) หลายแหล่งที่มาทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งตะวันตกและตะวันออก ทั้งงานสมัยเก่าและร่วมสมัย ทั้งนี้ กระทำด้วยขอบเขตของการกำหนดความหมายของศัพท์ที่โยงกับธรรมชาติของวรรณกรรม ดังที่ มนริรา ราโท กล่าวว่า

¹ รองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

² ดูการวิเคราะห์ คำพิพากษา ของชาติ กอบจิตติ ที่สไตส์ พันธุมโกมล (2547 : 206) เขียนใน “บทวิเคราะห์โศกนาฏกรรมสามัญเรื่องคำพิพากษา” ที่พิมพ์รวมอยู่ใน 25 ปีชีวิตบทวิจารณ์คดีสรร. 2547. กรุงเทพฯ : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.

³ ความเชื่อมโยงของโศกนาฏกรรมกับข้อคิดเชิงจริยธรรม ดู เจตนา นาควัชร. 2549. “วรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา,” ใน วิถีแห่งการวิจารณ์ : ประสบการณ์จากสามทศวรรษ. กรุงเทพฯ : ชมนาด.

คุณลักษณะพิเศษของวรรณกรรมที่สามารถสัมผัสถึงความอ่อนไหว ลื่นไหล และหลากหลายมิติของชีวิตนั้น ได้ช่วยอธิบายถึงข้อจำกัดของกฎหมายและค่านิยมของสังคมเกี่ยวกับกรอบความคิดเรื่อง ‘ความเป็นธรรม’ ได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น (หน้า 98)

หมายความว่า ความเป็นธรรม (ทั้งที่ผู้เขียนนำเสนอและที่ผู้รับตีความได้) อาจอยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ของสังคม ความเป็นธรรมที่ผูกพันด้วยอารมณ์ความรู้สึกในแง่มุมมองอื่นๆ อันหลากหลายของชีวิต เป็นสิ่งควรพิจารณา แทนที่จะยึดกฎตายตัวไว้เป็นบรรทัดฐานสำหรับตัดสินความดีชั่ว ผิดถูก ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม ความเป็นธรรมเช่นนี้สามารถพบได้ในวรรณกรรมมากกว่าในข้อเขียนหรือการสื่อสารในลักษณะอื่นที่ตัดขาดความสนใจจากอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการ สังเกตได้จากการศึกษาวรรณคดีในกรอบ “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์ในงานวิจัยนี้” จะประจักษ์บรรทัดฐานของสังคมที่ยึดมั่นกันอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในมุมมองของผู้มีอำนาจ” (ทั้งทางการ เมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือแม้แต่ศาสนา)

สิ่งที่ควรระมัดระวังไม่ด่วนสรุปก็คือวรรณกรรม และผู้แต่งก็ไม่ใช่จะปลอดพ้นจากกรอบสำเร็จรูป ดังที่ ชุตินา ประภาสวุฒิสาร ผู้วิจัยคนหนึ่งในการเล่นนี้กล่าวว่า

วรรณกรรมยังคงมีข้อจำกัดและไม่อาจแทนที่ศาสตร์แขนงอื่นๆ เช่น กฎหมายหรือปรัชญาได้ ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมไม่เกิดขึ้นในสุญญากาศ แต่เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกับงานเขียนประเภทอื่น... (หน้า 191)

ถึงแม้ไม่มีผู้วิจัยคนใดกล่าวว่าผู้อ่านวรรณกรรมก็ไม่ได้ปลอดจากอิทธิพลของสังคม แต่เมื่อสังเกตวิธีการศึกษา และนำเสนอของผู้วิจัยทั้ง 4 แล้วก็จะเห็นว่ากระทำด้วยความระมัดระวังที่จะหาข้อมูล ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมของผู้แต่ง ประวัติของผู้แต่ง และวิถีคิดหรือค่านิยมของสังคมที่ผู้แต่งสนับสนุนหรือต่อต้าน มาอภิปรายเชื่อมโยงกับการศึกษาดัชนี

ส่วนการวิเคราะห์ภายในตัวบทประพันธ์ก็กระทำได้อย่างรัดกุม โดยเฉพาะการสร้างตัวละคร การพิจารณาเลือกผู้เล่าเรื่อง และผลต่อการสื่อความคิด เมื่อพิจารณาความมุ่งหมายของผู้แต่ง ก็สามารถอภิปรายเชื่อมโยงกับความหมายได้อย่างหนักแน่น

ตัวอย่างเช่น เมื่อจะชี้ว่าชัลล็อกในบทละครเรื่องชื่อ “The Merchant of Venice” มีพฤติกรรมที่เป็นปฏิปักษ์รุนแรง ต่อบต่ออคติและความอยุติธรรมที่มีต่อชนชาติยิวในสังคมที่

นับถือศาสนาคริสต์ ก็สามารถวิเคราะห์บทสนทนาที่แสดงว่าตัวละครนี้เป็นปัจเจกบุคคลที่มองได้หลายแง่มุม และมีแรงจูงใจที่สมเหตุสมผล นำสังเกตว่า บทละครของเชกสเปียร์เรื่องนี้ คนไทยรู้จักกันดีในภาคภาษาไทย ในชื่อ “เวนิสวานิช พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” แต่ยังไม่มีการเคยแนะนำให้คิดในมุมกลับว่า ความเลวร้ายของชายชาวผู้มาจากอะไร” (ลองเปรียบเทียบกับชูชกในเวสสันดรชาดก)

แนวคิด “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” นี้ ที่แท้แล้วมิได้แสดงการสนับสนุนบทบาทของโทสะอันสาสมต่อคนชั่วที่เห็นพ้องกันอย่างแนบชิดเสมอไป สิ่งสำคัญก็คือการ “ตั้งคำถามท้าทายการรับรู้หรือความเข้าใจอันอาจจะเต็มไปด้วยข้อจำกัด มือคด หรือมีอุดมการณ์กดขี่ข่มเหงชีวิตทางสังคมของผู้คนในแง่มุมมองต่างๆ...” (คำนำของบรรณาธิการ, หน้า 6)

แม้ผู้วิจัยเลือกตัวบทอย่างหลากหลายที่มาก็น่าทึ่งที่ชะตากรรมของชัลล็อกจะพ้องกับชะตากรรมของปัจเจกชนในเวียดนาม ที่ต้องสังเวยความสุขให้แก่อุดมการณ์เพื่อรัฐในยุคสงคราม บางทีงานวิจัยนี้อาจเสริมความมั่นใจว่ามนุษย์เรามีปัญหาาร่วมกันในทุกชาติพันธุ์ และทุกถิ่นที่หรือทุกช่วงเวลา トラบใดที่ยังตกอยู่ในความไม่รู้ที่แท้จริง แต่ทักทว่าความรู้ของตนถูกต้องเพียงผู้เดียว แล้วประณามหมิ่นเหยียดความเห็นหรือความรู้ของผู้อื่น

หากวัดความเจริญของสังคมด้วยสิ่งที่เรียกว่าอารยธรรม อันเป็นแบบแผนลงตัว จำเป็นหรือไม่ที่ต้องตรวจสอบด้วยความเข้าใจในตัวตนของความเป็นมนุษย์ในส่วนลึก สัญชาตญาณก่อนที่จะถูกขัดเกลา อาจเป็นสิ่งที่ควรเป็นที่รู้จักให้ถ่องแท้ แน่หนอว่าด้วยแรงกระตุ้นของวรรณกรรมที่สร้างขึ้นด้วยความพากเพียรของผู้แต่ง แม้เป็นผลผลิตของสังคม ทั้งผู้แต่งและผู้อ่านก็อาจจะมีศักยภาพที่จะคิดต่างออกไปได้จากความคิดกระแสหลักที่ตนเผชิญ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยที่อ่านสนุก ในแง่ที่เป็นสิ่งท้าทายการคิดให้พันรอบ สิ่ง “โดนใจ” และน่าจะสะกิดใจได้มาก น่าจะเป็นการตั้งคำถามต่ออคติของผู้มีอำนาจต่อชาติพันธุ์ที่แตกต่าง คนในสังคมที่แบ่งแยกคุณค่ากันด้วยความเป็นปัญญาชน คนชั้นล่างหรือชนชั้นกลาง ตลอดจนอคติระหว่างหญิงชาย โดยเฉพาะในด้านการแสดงออกทางอารมณ์ การตกเป็นเหยื่อและการแปรเป็นคู่ล่า

น่าสนใจว่า “ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์” จะทรงพลังในเรื่องใดด้วยจิตสำนึกแห่งความเป็นมนุษย์ของตัวละคร ตัวละครพ่อ-ข้าราชการระดับสูงที่ทำผิดพลาดมากมาย ใน

เรื่องสั้นเวียดนาม “โศกนาฏกรรมเล็กๆ” สร้างแผลแก่ชีวิตลูกจนลูกถึงกับฆ่าตัวตาย สำนักได้ว่าตนถูกพระเจ้าลงโทษ ก็ด้วยความเป็นมนุษย์ที่ยังหลงเหลืออยู่ แต่หากผู้แต่งกำหนดเรื่องส่วนนี้เพื่ออธิบายความชอบธรรมของการฆ่าพ่อที่เด็กหนุ่มอีกผู้หนึ่งกระทำลงไป ผู้อ่านอาจจะสงสัยเลที่จะหาคำตอบว่า เด็กหนุ่มที่ฆ่าตัวตายเพราะพ่อ กับพ่อที่ถูกลูกฆ่า ได้รับความเป็นธรรมเท่ากันไหม

อย่างไรก็ตาม หากเล็งผลเลิศเร็วไป หรือมากไปต่อแนวคิดในการศึกษานี้ ก็จะทำให้ผู้อ่าน (ทั้งตัวบทวรรณกรรมและงานวิจัย) ถึงกับวางใจ/ฝากความหวังไว้กับแนวคิดนี้ ซึ่งเท่ากับว่าการตรวจสอบ/รู้เท่าทันก็จะลดลงไปด้วย โปรดพิจารณาความเห็นที่จะคัดค้าน

สิ่งที่ผู้เขียนพยายามถ่ายทอดผ่านเรื่องสั้น ‘โศกนาฏกรรมเล็กๆ’ นั้น คงไม่ใช่สิ่งแปลกใหม่สำหรับงานวรรณกรรมที่มักจบลงด้วยความสมหวังของคนอ่าน เมื่อคนดีได้รับการตอบแทน และคนชั่วถูกลงโทษ แม้ว่าในชีวิตจริงสังคมอาจจะไม่เคยเอาผิดกับคนชั่วหรือนักการเมืองคอร์รัปชัน... ได้เลย แต่ ‘ความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์’ ในโลกของวรรณกรรมก็ยังคงเป็นสิ่งที่ช่วยหล่อเลี้ยงความเชื่อมั่นในความดีและความฝันที่จะมีสังคมที่เป็นธรรมในหมู่ผู้อ่านอยู่เสมอ (หน้า 125)

ความเห็นที่ดูจะฟันเฟืองน้อยกว่าน่าจะเป็นตอนสรุปของผู้วิจัยคนที่ 4 ที่ว่า

การศึกษาเรื่องความถูกต้อง ความยุติธรรมในลักษณะข้ามศาสตร์ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ไม่มีศาสตร์ใดเพียงศาสตร์หนึ่ง ที่สามารถอ้างความชอบธรรมในการเป็นผู้ตัดสินประเมินความถูกต้องได้... สิ่งที่วรรณกรรมแสดงให้เห็นคือความยุติธรรม ความถูกต้องนั้น แท้จริงแล้วเป็นเรื่องของการตีความจากจุดยืนและมุมมองของคนกลุ่มต่างๆ ดังนั้นการกำหนดว่าสิ่งใดคือความถูกต้อง ความยุติธรรมจึงเป็นการช่วงชิงความหมาย ที่มีเรื่องของผลประโยชน์ อคติ และความสัมพันธ์ทางอำนาจ ทั้งในเรื่องเพศ ชนชั้นทางสังคม ฯลฯ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย... (หน้า 194)

ผู้วิจัยได้ท้าทายให้ผู้อ่านคิดแล้ว ลองกลับไปหาตัวบทประพันธ์ในการวิจัยมาอ่านกันสักหน่อย หรืออ่านเรื่องอื่นๆ ดูอีกว่ามีอะไรท้าทายความปักใจของเราบ้างหรือไม่ แล้วตรวจสอบความคิดเรื่องความเป็นธรรมเชิงวรรณศิลป์ในทัศนะของเรา-ท่านดู จะถกเถียงกันก็ยิ่งดี เพื่อว่าในที่สุดแล้ว ความเป็นธรรมในหัวใจของเราจะเติบโตแข็งแกร่งยิ่งขึ้น หรือตรงกันข้าม